

הכוחנה – ואין לדעת מה היא ערכה הכלכלי של הכוחנה בעתיד – תעמוד הממשלה בפני בעית חוסר עבודה של המונים בצורתה הקשה ביותר.

אחרי המלחמה ישובו משורות צבא הברית אלפי תושבים זרים, יונים, צרפתים, בריטים ואולי איטלקים, אשר ירצו לחזור לבתיהם ולמשרותיהם. כיצד תפתור הממשלה את שתי הבעיות האלה? ודאי יתעורר היצר לשקוד קודם כל על טובתם של המצרים על חשבון הזרים, אף אם בכך יופר הסכם מונטרה. אם מצרים תנהג כך, תשנה שניאה גדולה; שכן כל הפליה בולטת לנכי הזרים תביא, כפי שמשקיפים רבים סבורים, לידי כך שהחברות הזרות תוצאנה קמעה קמעה את רכושן ומפעליהן מן המדינה. בני העדות הזרות המודאגים גם בלאו הכי ממהלך העניינים נתקלים בהנהלת עסקיהם בקשיים כה רבים, שבטוחים הם כי אם תוסיף עמדתם להתערער לא יוכלו עוד להמשיך. בראיון לסופר, 'ז'ורנאל ד'אניפטי' דיבר עוסמאן פחה בהוקרה רבה על ההבנה העמוקה והרחבה שנילו, ראשיה של תנועת הכלכלה האירופית, לאינטרסים של מצרים. הוא העלה על נס את תפקידם של הזרים בהקמת מפעלים כלכליים שהם לטובת המדינה כולה. אך תושבים זרים בני סמך סבורים כי אם רוצה מצרים ששתוף-פעולה זה ימשך – ושתוף-הפעולה חיוני הוא למצרים – הרי יהיה צורך במשהו יותר ממלים נמלצות כערבות לעתיד.

ר ש י מ ו ת כ ל כ ל י ו ת

ד"ר א. בונה

התפתחות הכלכלית של המזרח התיכון

כל ריאורניזציה כלכלית וחברתית של העולם הישן והחדש צריכה להביא בחשבון את העובדה שאין להתעלם הימנה, כי הארצות המזרחיות את יבשות אירופה, אסיה ואפריקה עומדות על רמה חברתית כלכלית ירודה ביותר. כל זמן שרק בכוח מאמצים מרובים אפשר היה לקיים את קשרי התחבורה בין חלקי תבל, וכן בין ארצות המזרח, בינן לבין עצמן, – לא יכלו ההבדלים הבולטים שבין דרגות חיהם של אוכלוסי הארצות השונות לעורר תסיסה ומורת-רוח סוציאלית. השלמת התושבים עם מר-גורלם, מידת ההסתפקות-במועט ואי-הידעה על הנעשה מחוץ לתחום מגוריהם מנעו אותם, אם אפשר לומר כן, מלהכיר את חומר מצבם. אך בתקופה האחרונה נשתנו פני הדברים. חיבורם של אזורים ומקומות – ולו גם נדחים ביותר – עם צמתי המסחר והתחבורה ועם בירות ארצותיהם, התפתחותם של אמצעי התובלה, התפשטות רעיונות חברתיים חדשים, – כל אלה פעלו יחד לנטוע השנות חדשות בלב המעמדות המקופחים, שהם רוב מנינה של אוכלוסית המזרח.

ארצות המזרח עומדות בפני כמה בעיות מורכבות ביותר. לראש לכל — גירנלה המהיר של האוכלוסיה, תהליך הנמשך בארצות אלו זה עשרות שנים. אותה התוספת השנתית של 600,000 נפש במזרח התיכון בלבד מחמירה את שאלת קיומה של האוכלוסיה המקומית, בתנאי חייה כיום. ועל כך יש להוסיף את ההבדלים העצומים במצבם החמרי של התושבים, את הדרגה הכלכלית הפנומה של החינוך והתזונה והרמה התרבותית הירודה בארצות הללו. האנאלפביתיות נפוצה עדיין כל כך, שאם נזכר את השפעתה המעכבת על התפתחות כוחותיו הכלכליים של האזור בכללותם יקשה עלינו להניח שאוכלוסיו יגלו מידה רבה של יומה ופעילות עצמית בעתיד הקרוב. רק פעם אחת בעת החדשה ניסתה מדינה גדולה לפתור בעיות עצומות ממדים כמו אלו, — הלא הוא נסיון המהפכה הרוסית. העולם המערבי לא ראה בעין יפה את השיטות שנקטו בעלי הנסיון הזה, אולם הוא מודה כי רוסיה תוכל ללמד לקח חשוב בשעה שיהא צורך לשפל בבעיות מאותו סוג במדינות אחרות. על ארצות המזרח ניתן לומר, כי הן לא הניעו לאותו שלב של משק קפיטליסטי מפותח היטב ושל חירות-פעולה והתקדמות אישית, שאנו מוצאים במערב, ועם זאת לא התקדמו גם בנתיבים המוליכים לתיכון קולקטיבי חובק-הכל, כמו זה הנוהג בברית המועצות. היה זה, איפוא, ענין חשוב מאד למדינות הללו אילו נמצאה להן דרך להינצל גם מאותו מצב של חוסר ארגון משקי, שבא בעטיה של פעילות כלכלית בלתי-מרוסנת, המיוסדת על יומה פרטית וקפיטליזם של מונופולין, וגם מנסיונות יקרים ואכזריים כאותם שנעשו ברוסיה. כדי לגלות את השיטות היעילות ביותר שלפיהן יש לכוון כלכלה, שהיא מתוכנת או מבוקרת על יסודות מודרניים, וכדי לקבוע את אפשרויות ההתפתחות ואת השיטות שיש לפעול בהן בכל מקרה, — מן הראוי לחקור את התנאים ואת גורמיהם במדינות הנידונות.

*

מה הם התנאים שבהם מוצאת האוכלוסיה הכפרית, שהיא מרבית התושבים, את לחמה הדל? — המספרים המראים את שיעור ההכנסות מהחקלאות בלבד בכל ארצות המזרח התיכון מעידים על רמת-חיים ירודה ביותר: הכנסה שנתית של 20 עד 30 לירות למשפחה בת 5 עד 6 נפשות בימי שלום. והרי הכנסה כזאת, בין בשוה-כסף של תנובת המשק ובין בכסף מזומן, ספק הוא אם יש בה כדי סיפוקם של הצרכים החיוניים ביותר.

רע שבעתיים מצבם של הפועלים החקלאיים, שאין להם אדמה משלהם, או שיש להם, לכל היותר, חלקת אדמה זעירה. הללו אנוסים להתפרנס בשכר זעום של 2 עד 3 גרושים ליום, שהם משתכרים בעונת-עבודה של ששה עד שמונה חדשים, בקירוב. נמצא שהכנסתם השנתית אינה עולה בממוצע אלא ל-5 עד 6 לירות, ואין להתפלא, איפוא, כל עיקר על תיאור מצב בריאותה המחריד של האוכלוסיה הכפרית; בדו"ח של ועדת הכספים אשר לסנט המצרי, שנתפרסם לא מכבר, נאמר בין היתר, כי קרוב ל-250,000 ילדים מתים מדי שנה בניל שלמטה מחמש שנים. שיעור התמותה הכללי במצרים, שהיה בתחילת המאה העשרים 25,3 ל-1000, עלה ב-1937 ל-27,2 — על אף העובדה, כי בכל שאר הארצות היתה ניכרת

באותה תקופה ירידה בשעור התמותה. אפילו בהודו לא עלה שעור התמותה הרשום למעלה מ-22 עד 23, ל-1000, שלא לדבר כלל על המספרים במדינות אירופה שהם נמוכים במידה ניכרת משל מצרים. חזיון חמור אחר הוא הריבוי הגדול והכולט של מקרי המחלות הרציניות: 90 אחוז של תושבי מצרים סובלים מאופתלמיה גרנולוזה, 75 אחוז מבילהרציה, 50 מאנקילוסטומה, 50 אחוז ממחלות תולעים. מספר חולי השחפת עולה על 300.000. לאלה יש להוסיף כמובן את המחלות המרובות מאד הנבדלות מהניל בזה שלא תנאיה הספציפיים של החקלאות המצרים (כלומר השקאה מתמדת), או האקלים המצרי, נורמים אותן.

אשר להוצאותיהם הממשיות של הפלחים, הרי התמורות שנתחוללו במשך אלפי שנים, עם כל הרישומים שהטביעו על משק הפלחים, כמעט שלא שינו שינוי כלשהו בהעדר צרכים מופלא זה, או לפחות בנכונותו של הפלח לחיות חיי מחסור. קשה לרמות שהוצאותיו לצרכי בגדים, דירה, ריהוט ואפילו מזון, היו בזמן מן הזמנים מועטות או חדונוניות יותר. פנימם של הבתים הוא פרימיטיבי במידה שאין לתארה כלל. אין בהם כמעט שום רהיטים ואת מקומם של אלה תופסים במצרים קנייסוף מיובשים המשמשים מטות, כתחליף למחצלות קש. ההלבשה – חשיבותה מועטת בתקציב הפלח. ההוצאות לצרכי הלבשתם של הילדים כמוהן כאין. קניות מלבושים, אף בשביל הפלח עצמו ואשתו, הן כה נדירות, שרישומן בטל לחלוטין לעומת שאר סעיפי התקציב.

כדי להשלים תמונה זו העולה מתוך עיון בחלוקת הוצאותיהם של הפלחים, יש להזדקק לאמת-בוחן נוספת שתבהיר יותר את רמתה של צורת-קיום זו: הלא היא דרנת פריינו של הייצור. בהתחשב עם המקום המכריע שתופסת החקלאות במבנה הכלכלי של רוב המדינות הללו אפשר לראות, במידה מרובה, את פריון עבודתו של פועל העובד בחקלאות כמעיד על ההכנסה הממוצעת של כלל האוכלוסיה.

נראים הדברים כי תפוקתו הממוצעת נמו של פועל (גבר) העובד בחקלאות נעה, לגבי ארצות המזרח התיכון, בין 252 יחידות בינלאומיות* בארץ-ישראל (והו הממוצע של כל הארץ – המכנה לערבים הוא 186, וליהודים 683), שהוא השעור הגבוה ביותר שבין שעורי התפוקה בארצות כגון מצרים, עיראק, סוריה, ובין 90 בערך, שהוא הנמוך ביותר. המצב בתורכיה, שבה עולה תפוקתו הממוצעת של עובד בחקלאות ל-104.5 י. ב. – הוא קצת יותר טוב; אולם בכל-זאת נמנית גם היא עם אותה קבוצה. אפילו קפריסין, שרמתה גבוהה במידה ניכרת משל המדינות הניל, שייכת מעיקרה לאותו סוג, מאחר ששעור התפוקה בה הוא רק 144, לעומת 252 שבארץ-ישראל, או 400 עד 2.400 של חצי-הכדור המערבי. אם אנו מוציאים מן הכלל את ארץ-ישראל, אף שגם היא בעצם לא הניעה לרמתן של ארצות-המערב, רשאים אנו לומר כי פריון-העבודה הממוצע לעובד חקלאי במזרח הוא

* יחידת ייצור והכנסה, המחושבת על יסוד עולמי, וערכה קרוב לזה של דולר אמריקאי אחד. – המער.

נמוך לאין ערוך מזה שבארצות המערביות, ואינו מאפשר לאנשים העוסקים במשלוחי-יד חקלאיים אלא קיום דל ביותר, שבמקרים רבים הוא למטה מן המינימום. מאליה נשאלה השאלה: האם הכרח הוא כי ארצות המזרח, שמספר אוכלוסיהן מרבה והולך, תהיינה צפויות לתהליך העתיד לצמצם בהתמדה את אמצעי הקיום? הפשוטה היא – בשום פנים! אחת המטרות המוצהרות של מדיניות השיקום לתקופה שלאחר המלחמה הלא היא לשנות מצב זה דוקא באותן ארצות שעדיין לא ניסו להשתמש באפשרויות ההתקדמות שצופנים הישגיו הכלכליים והחברתיים של המערב.

מתעוררת, איפוא, השאלה, באיזו דרך יושג הדבר. ברי הוא, כי השבחתה הכללית של רמת החיים, ועלית ההכנסה הלאומית הכרוכה בכך, תלויה בהכרח בשינוי הרכבם – לפי משלוחי-היד – של הכוחות המשתתפים בתהליכים הכלכליים בארצות אלו. הכנסה לאומית גבוהה לנפש כרוכה תמיד בכך שאחוז גדול של האוכלוסיה העובדת עוסק בשירותים יצרניים ומתווכים – הלא הם המקצועות הקרויים שניים ושלישיים. מצד שני, הרי בארצות שבהן עוסקת מרביתה המכרעת של האוכלוסיה בחקלאות, היינו בתעשיות ראשוניות, ההכנסה הלאומית לנפש היא נמוכה מאד. התעשיות המעבדות ובכללן כל פעולות חרשתיות, עבודת המכרות והבנין, – עומדות באמצע בין ענפי הכלכלה הראשוניים לבין מקצועות התיווך והשירות – והן הנן "התעשיות השניות". ארצות חקלאיות, כגון הודו וסין, – ואף תורכיה, עיראק ומצרים, – רמת הכנסתן הלאומית ירודה עד מאוד, ואילו כל כמה שהארץ תעשיתית יותר מתרבה והולכת בה ההכנסה הלאומית, והיא מניעה לשיאה באותן הארצות שבהן מתאפשר, ע"י הכנסה לאומית ממוצעת גבוהה, גידול כזה של דרישות האוכלוסיה, אשר אין לספקו אלא ע"י הרחבה גדולה של המקצועות הקרויים שלישיים. שיפור ממשי ברמת-חייה של אומה תנאי-קודם לו, איפוא, – תווה בהרכב האוכלוסין לפי משלוחי-ידם לצד ההתעסקויות השניות והשלישיות, העומדות לרוב על שלב גבוה בסולם ההכנסה. בלעדי אלו לא חתכן עליה ברמת-חייהם של המוני העם. מאלו מובן שגם בתעשיות הראשוניות, היינו חקלאות וענף-היערות, ניתנות אפשרויות לעליה, במידה שהן לובשות צורה "חרשתית", כגון בקליפורניה ובאזורים מסוימים אחרים שבהם נהוגה השקאה מלאכותית. אפשרויות כאלו קיימות דוקא במזרח לרוב.

ארצות המזרח החשובות ביותר מצויינות בצירוף כזה של השפעות השמש והמים, הנותן אפשרויות תנובה חקלאית שאין דוגמתן באזורים בעלי אקלים ממוזג יותר. אמנם, נכון הוא שצפיפות האוכלוסים במצרים גבוהה מאד, ולפיכך גם נוצלה כבר כיום בחלקה הגדול האדמה המצוייה, בממוצע, לכל משפחה, אך מצד שני, הרי מדינות כמו עיראק, סוריה, עבר-הירדן ותורכיה, אוכלוסיתן קטנה הרבה מן השעור, והן יכולות להמציא אפשרות עבודה ומחיה – גם לפי אומדנות והירות ביותר – עוד למליונים רבים של אנשים.

כדי לתת מושג מה על המספרים הכרוכים בענין, ועל התכניקה של המחשבה הכלכלית המודרנית, מן הראוי לקבוע, כי מאמץ שיטתי להעלות את רמת הפריון,

בעזרת כל אמצעי המדיניות הכלכלית ושכלולן של שיטות העבודה לפי ההשגות החדישות, עשוי להכפיל על נקלה את תפוקת-הנפט הכוללת של חקלאות-המוצק, והכפלתו של שעור התפוקה הקודם לנפש במזרח התיכון היתה שוב נוררת כוח-קנייה נוסף של האזורים, כדי 200 מיליון לירות בשנה. דבר זה היה מסייע במידה מרובה להמוני החקלאים המרודים ליהנות מעליה ניכרת ברמת תמאי הדירה, ההלבשה והתזונה שלהם. יחד עם זאת היה הדבר ממריץ במידה עצומה את האינדוסטריאליזציה בארצות המזרח התיכון ומשלב חלק של האוכלוסיה הכפרית בהתעסקויות התעשייתיות, המכניסות יותר.

מתקבל על הדעת, כי על ידי מדיניות כלכלית מחושבת היטב, המשתמשת בכל אמצעיה של המדינה בת-זמננו בשדה התיכון, ההשקעות והכספים, אפשר להעלות את רמת-החיים של האדם הפשוט. נראה שהמגמות הכלכליות בארצות המזרח וכן המטרות המוכרזות של המדיניות הכלכלית של מעצמות המערב כלפי פנים וכלפי חוץ, פניהן לכיוון זה. אולם ספק הוא, אם די בה בהמתנה נרידה עד שתענה המגמות הללו לכלל מימוש מלא, והן גם לא תענה לכך אם לא יכוונו אותן בצורה שתהא הולמת את השיטות המקובלות במערב. מן ההכרח להחיש אותן ולכוון את מהלכן, ובמידה שלא תותשנה ולא תכוונה, — כן תרחק השעה בה יותאם העולם המזרחי לאותם תנאי החיים הנחשבים, אם לא כאידיאליים, לפחות כמתקבלים-על-הדעת, בעיני הציביליזציה המערבית.

הנסיון שנתנסו בו אירופה ואמריקה חוזר ונשנה במזרח. כל התפתחות כלכלית בארצות המזרח התיכון, ובפרט אינדוסטריאליזציה, מאליה תעלה את רמת-החיים, וכל עליה כזאת, בקנה מידה גדול, מותנית אף היא בהתפתחות כלכלית כזו; אך ראוי שלא להתעלם מההבדל הנדול בין מצבן של אלו מארצות המזרח שהן המתקדמות פחות ובין המצב בעולם המערבי. במערב אין ה"שיקום", במשמע של הבטחת תנאי חיים טובים יותר, מותנה בהכרח בהגדלת התפוקה של החקלאות והתעשייה. בארצות חצי-הכדור המערבי הבגורות מבחינה משקית יש לבקש, איפוא, את מרכז כבדו של משטר כלכלי חדש בהסדר כוח הייצור, ברתיעה טובה יותר של המקורות הכלכליים, ואין צריך לומר, — בחלוקה מתוקנת יותר של ההכנסה הלאומית.

לעומת זאת, הרי המפתח לתקומתן של ארצות המזרח התיכון צפון בהחלט בהרחבת התפוקה ובהעלאת פריון-העבודה לנפש. זאת ועוד אחרת; אחד הצדדים התמוהים ביותר של ההתפתחות הכלכלית בת-זמננו במערב היתה האבטלה המחזורית, — זה הניגוד האיום לכוח הייצור העצום אשר פותח ע"י כמה דורות של כשרון-המצאה במדינות המערביות. המזרח לא נאלץ עוד להתלכט בבעיה זו במידה שראוי לציננה, אך הוא שילם מחיר יקר על שנתאחרה הופעתו במעגל "המהפכה התעשייתית", כלומר בעד הפיגור הכלכלי והחברתי של רוב תושביו. התפקיד המתיצב לפני דבריהן של ארצות המזרח התיכון ולפני הגופים הבינלאומיים המטפלים בבעיות הריקונסטרוקציה במזרח התיכון הוא להבשיר את השטחים הללו ולחסנם